

ANNA PAWIAK

KOMUNIKACYJNE KOMPETENCJE WSPÓŁCZESNEGO NAUCZYCIELA – ZNACZENIE NIEWERBALNEGO KOMUNIKOWANIA SIĘ W PROCESIE EDUKACYJNYM

Powody, dla których należy zwrócić szczególną uwagę na umiejętności komunikacyjne nauczycieli, są oczywiste. Po pierwsze, jak słusznie zauważa E. Trzebińska, „realizacja zadań dydaktyczno-wychowawczych odbywa się w szkole właśnie poprzez bezpośrednie komunikowanie się nauczyciela z uczniami. Po drugie, nauczyciel jako osoba znacząca odgrywa ważną rolę w formowaniu psychiki dziecka. Po trzecie, szkoła jest drugim środowiskiem, obok rodzinnego domu, w którym dzieci intensywnie uczą się komunikowania z innymi ludźmi”¹. Sprawne komunikowanie się nauczyciela, jak i biorących z niego przykład uczniów, to niezwykle ważna umiejętność. W dzisiejszym świecie, współczesnej epoce szczególnego napięcia i konfliktów jest ona niezbędna dla prawidłowego i sprawnego funkcjonowania.

Nie bez powodu w definicji UNESCO czytamy, że „edukacja jest to zorganizowana i trwała komunikacja, mająca na celu uczenie się”². To właśnie poprzez bezpośrednie komunikowanie się nauczyciela z uczniami podczas lekcji sprawowane są funkcje kształcące, wychowawcze i opiekuńcze. Od nauczycieli oczekuje się dostarczenia uczniom skutecznego przekazu funkcjonalnej wiedzy i opanowania umiejętności adekwatnych do kognitywnej cywilizacji współczesności. Szczególną uwagę w opinii Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku, jak czytamy w raporcie dla UNESCO, należy przywiązywać do umiejętności interpersonalnych i porozumiewania się. Oczekiwania te kierowane są do 50 milionów nauczycieli z całego świata, w tym do polskich nauczycieli w związku z reformą systemu edukacji narodowej³.

¹ E. Trzebińska. *Komunikacja interpersonalna*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, red. H. Pomykało, Warszawa 1996, s. 282.

² Cyt. za: G. Koć-Seniuch. *Komunikacja pedagogiczna i jej konteksty edukacyjne*, w: *Nauczyciel i uczniowie w sytuacjach szkolnych*, red. G. Koć-Seniuch, Białystok 1995, s. 127.

³ Cyt. za: G. Koć-Seniuch. *Konteksty rozwoju kompetencji zawodowej nauczyciela*, w: *Edukacja w per-*

Wielu wybitnych pedagogów i psychologów na bazie wieloletnich badań i opinii nauczycieli praktyków rozważało cechy i właściwości dobrego nauczyciela, a także dokonywało prób określenia najważniejszych kompetencji zawodowych współczesnego nauczyciela. Wśród nich niezmiennie pojawiają się te, które dotyczą umiejętności komunikowania się z uczniem w procesie edukacyjnym.

D. Dylak w licznych opracowaniach, odwołując się do pozycji literatury zagranicznej, wśród kompetencji pożądanых i koniecznych zwraca uwagę na kompetencje bazowe, pozwalające nauczycielowi na porozumiewanie się z dziećmi⁴. W klasyfikacji kompetencji nauczycielskich R. Kwaśnica również swoje miejsce w grupie praktyczno-moralnych znalazły kompetencje komunikacyjne, ujmowane jako zdolność do dialogowego sposobu bycia, czyli bycia w dialogu z innymi i z samym sobą⁵. H. Hamer, wyróżniając kompetencje psychologiczne jako jedną z trzech grup obok specjalistycznych i dydaktycznych kompetencji zawodowych nauczyciela, zwraca uwagę na umiejętność unikania najczęstszych przyczyn zakłóceń w komunikowaniu się ludzi, umiejętność porozumiewania się w ogóle, a z uczniami w szczególności oraz nawiązywania z nimi bliskiego kontaktu⁶.

Zdaniem H. Kwiatkowskiej w projektach standardów zawodowych kompetencji nauczycieli, opracowywanych przez Zespół Przygotowania Pedagogicznego Nauczycieli przy Radzie ds. Kształcenia Nauczycieli w MEN, oprócz kompetencji prakseologicznych, współdziałania, kreatywnych, informacyjnych i moralnych powinny się znaleźć również kompetencje komunikacyjne, wyrażające się skutecznością zachowań językowych nauczyciela w sytuacjach edukacyjnych, które w kolejnym projekcie znalazły się w grupie kompetencji interpretacyjno-komunikacyjnych⁷. W związku z tym, iż proces edukacyjny sam w sobie jest procesem komunikowania się, oczywistym jest, że główną rolę, oprócz predyspozycji intelektualno-osobowościowych, odgrywają umiejętności komunikacyjne nauczyciela. Z reguły prezentuje się lingwistyczne i psycholingwistyczne ujęcie kompetencji komunikacyjnych, jako zdolności do językowych zachowań nauczyciela, adekwatnych do warunków i wymogów kontekstowych sytuacji oraz uczestników sytuacji komunikowania się⁸.

Najczęściej w egzystencji szkolnej komunikowanie się postrzegane jest przez pryzmat posługiwania się językiem jako środkiem słownego porozumiewania. Być może jest to spowodowane tym, iż w praktyce szkolnej docenia się znaczenie przygotowania merytorycznego i metodycznego nauczycieli, przede wszystkim w zakresie umiejętnego doboru odpowiednich treści, stosowania właściwych metod, form i środków dydaktycznych, a te sprzyjają głównie werbalnym oddziaływaniom nauczyciela na

spektywie integracji Europy, red. M. Ochmański, T. Sokołowska-Dzioba, A. Pielecki, Warszawa 2001, s. 241. Informacje zaczerpnięte z raportu dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacques'a Delorsa, *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1999, s. 147.

⁴ S. Dylak, *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Poznań 1995, s. 38-39.

⁵ R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, w: *Pedagogika: podręcznik akademicki*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003, s. 300-303.

⁶ H. Hamer, *Klucz do efektywności nauczania*, Warszawa 1994, s. 37.

⁷ K. Denek, *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998, s. 214.

⁸ G. Koć-Seniuch, *Komunikacja pedagogiczna*, s. 149.

uczniów⁹. Jednak nie bez znaczenia pozostaje oddziaływanie nauczyciela na uczniów komunikacją niewerbalną, czyli wielością elementów z nią związanych, zwłaszcza mimiką twarzy, gestykulacją i postawą ciała. Znaczenie komunikacji niewerbalnej w pracy nauczyciela sygnalizują w badaniach: P. A. Andersen i J. Andersen, E. Babad, P. Philpott, R. S. Feldman i G. Mc Gee, A. E. Woolfolk i D. M. Brooks. Zwracają uwagę, że proces edukacyjny jest kopalnią wiedzy na temat bogactwa i wagi zachowań niewerbalnych¹⁰.

Dostrzegając to, H. Kwiatkowska mówi o nauczycielu, który winien dysponować umiejętnościami posługiwania się stosownie do sytuacji pozajęzykowymi środkami wyrazu (komunikacja niewerbalna)¹¹. Nie da się uniknąć komunikowania niewerbalnego w kontaktach międzyludzkich, gdyż jest ono uzupełnieniem i wzmocnieniem bezpośredniego, ustnego porozumiewania werbalnego. Nie da się go zignorować, gdyż – jak twierdzi amerykański profesor psychologii R. Birdwhistell¹² – słowny komponent w konwersacjach bezpośrednich wynosi mniej niż 35%, a 65% informacji przekazywanych jest właśnie kanałem niewerbalnym, czyli aż 2/3 komunikatów. Według A. Mehrabiana, tylko 7% znaczenia danej wiadomości zawarte jest w słowach, 38% w brzmieniu głosu, a aż 55% w gestach, minach, pozach ciała itp.¹³

Dlatego też należy pamiętać o tym, że efektywność wszystkich procesów komunikowania, bez względu na poziom i sposób porozumiewania, zależy nie tylko od komunikowania werbalnego (językowego), ale i niewerbalnego (pozajęzykowego). Istotna rola komunikacji niewerbalnej polega na komunikowaniu postaw i emocji wobec rozmówcy. „M. Argyle sugeruje, że przynajmniej część sygnałów niewerbalnych (zwłaszcza tych, które aktywizują bezpośrednio i silne reakcje emocjonalne) jest uwarunkowana biologicznie. Można zatem przyjąć, że komunikacja niewerbalna służy do uzgadniania stosunków interpersonalnych, podczas gdy kanał werbalny – głównie do przenoszenia informacji”¹⁴. Warto dodać, co zdarza się i to wcale nierzadko, że dochodzi do przekazania niewerbalnych treści przeciwstawnych komunikatowi językowemu. Co więcej, jeśli pojawi się taka sytuacja, wówczas za bardziej wiarygodny zostaje uznany komunikat niewerbalny. Trzecia funkcja komunikacji niewerbalnej polega na zastępowaniu mowy. „Zachodzi to zwykle tam, gdzie kontakt słowny jest utrudniony (np. w sytuacji hałasu, odległości). Pojawia się wówczas mniej lub bardziej rozbudowany system gestów, zastępujący rozmowę”¹⁵. Dlatego mowa „języka pozbawionego słów” jest niezbędna w prawidłowym, a przede wszystkim skutecznym porozumiewaniu się. Brak umiejętności komunikowania się kanałem

⁹ S. Palka, *Niewerbalne komunikowanie w procesie kształcenia*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1985, nr 2, s. 59.

¹⁰ Cyt. za: M. L. Knapp, J. A. Hall, *Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich*, Wrocław 2000, s. 54.

¹¹ J. Szempruch, *Pedagogiczne kształcenie nauczycieli wobec reformy edukacyjnej w Polsce*, Rzeszów 2000, s. 123.

¹² Cyt. za: A. Pease, *Język ciała*, Kraków 1997, s. 12.

¹³ Cyt. za: L. Tkaczyk, *Komunikacja niewerbalna. Postawa, mimika, gest*, Wrocław 1997, s. 8.

¹⁴ Cyt. za: H. Sęk (red.), *Spoleczna psychologia kliniczna*, Warszawa 1993, s. 142.

¹⁵ Tamże, s. 143.

niewerbalnym lub występujące w tym obszarze zakłócenia mogą w dużej mierze powodować zaburzenia w ogóle w procesie porozumiewania się, w efekcie negatywnie wpływać na stosunki interpersonalne między nadawcą i odbiorcą¹⁶, a w przypadku szkolnej egzystencji na relacje nauczyciela z uczniami. Aby przekonać się, czy w opinii uczestników procesu nauczania komunikacja niewerbalna nauczyciela podczas lekcji ma rzeczywiście tak duże znaczenie, przeprowadzone zostały przez autorkę tego artykułu badania na terenie województwa mazowieckiego, kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego. Objęły one wybrane losowo – głównie szkoły podstawowe i jeden zespół szkół ponadpodstawowych¹⁷, zarówno w dużych miastach, jak i miasteczkach oraz wsiach. Badaniami objęto grupę losowo wybranych 101 nauczycieli przedmiotów humanistycznych, ścisłych i artystycznych oraz po jednej klasie, w której uczyli, co stanowiło liczbę 1822 uczniów.

W tym celu należało, po uzyskaniu potwierdzenia u respondentów o istnieniu oddziaływania przekazu niewerbalnego nauczyciela na uczniów w trakcie lekcji, określić charakterystyczne sytuacje i okoliczności procesu edukacyjnego w czasie zajęć, w których najczęściej są one dostrzegane przez młodzież. Kolejnym krokiem było zdefiniowanie na podstawie otrzymanego materiału badawczego negatywnego, pozytywnego lub obojętnego wpływu poszczególnych elementów komunikacji niewerbalnej. Następnie autorka podjęła próbę określenia znaczenia oddziaływania komunikacji nauczyciela na tworzoną przez niego atmosferę podczas lekcji, na samopoczucie uczniów, ich zachowanie wobec nauczyciela, nastawienie do przedmiotu, którego uczy, oraz oddziaływania na efektywną pracę podczas lekcji. Celem badań było również zwrócenie większej uwagi na zagadnienia niewerbalnego komunikowania się nauczyciela z uczniami w toku lekcji jako niezbędnej problematyki, która powinna zostać ujęta w tematyce przedmiotów pedagogiczno-psychologicznych realizowanych w akademiach i uczelniach wyższych, przygotowujących kandydatów do zawodu nauczyciela.

Komunikowanie niewerbalne nauczyciela z uczniami jest bardzo złożonym procesem, na który wpływa wiele czynników, trudnych do uchwycenia i zanalizowania w naturalnych warunkach procesu edukacyjnego. Ulotność i możliwość zatracenia naturalności badanego zjawiska ograniczyły autorkę w zastosowaniu pewnych dodatkowych technik badawczych, które mogłyby wpłynąć na dokładniejsze i wnikliwsze zapoznanie się z przedmiotem badań. Autorka zdaje sobie sprawę z tego, że zastosowanie np. obserwacji uczestniczącej nie daje pełnej możliwości zebrania wymiernego do oczekiwań materiału badanego procesu, gdyż oko ludzkie nie jest w stanie wychwycić wszystkich pojawiających się u nauczyciela sygnałów niewerbalnych w całym wachlarzu ich różnorodności, w trakcie prowadzonych przez niego zajęć. Również zarejestrowanie niewerbalnego komunikowania się nauczyciela z uczniami

¹⁶ Tamże, s. 436.

¹⁷ W związku z tym, iż badania rozpoczęto przed reorganizacją szkół, dotyczącą m.in. wyodrębnienia ze szkół podstawowych gimnazjów, autorka posługuje się tu terminologią dotyczącą wcześniejszych zasad organizacyjnych szkolnictwa (nie rozgraniczając obecnie istniejących już gimnazjów).

na taśmie wideo wprowadziłoby elementy sztuczności w zachowaniu niewerbalnym badanej osoby. Byłoby to też kłopotliwe ze względu na podmiot badawczy, który bez wyjaśnienia zasadności nagrywania prowadzonej lekcji nie wyraziłby zgody. Poinformowanie osoby badanej o celu wykonywanej czynności wpłynęłoby na zafalszowanie naturalnych i spontanicznych zachowań niewerbalnych nauczyciela wobec uczniów w trakcie lekcji.

W związku z powyższym podjęto decyzję o przeprowadzeniu badań, w których wiodącą była metoda sondażu diagnostycznego na dużej populacji respondentów. Celem było uzyskanie jak największej ilości materiału badawczego, niezbędnego do analizy, porównań i wielokrotnych potwierdzeń.

Otrzymane wyniki badań pozwalają stwierdzić, iż niewerbalne komunikaty, którymi posługują się nauczyciele w trakcie lekcji, mają znaczenie w opinii 78,71% uczniów, a co za tym idzie są zauważane przez nich, co potwierdza 70,14% badanych. W pierwszej kolejności uczniowie, jak sami deklarują, dostrzegają wyraz twarzy nauczyciela, następnie gestykulację rąk. W trzeciej kolejności młodzi respondenci zwracają uwagę na kontakt wzrokowy z nauczycielem podczas lekcji. Mniej dostrzegany i ważny przekazami niewerbalnymi nauczyciela są dla uczniów przyjmowane przez niego pozy ciała i jego postura. Najmniejszą uwagę wśród prezentowanych komunikatów niewerbalnych zwracają uczniowie na odległość i przestrzeń dzieląca ich od nauczyciela.

Badana grupa nauczycieli wyraziła opinie, jakoby była świadoma wysyłanych do uczniów komunikatów niewerbalnych w trakcie prowadzonych przez siebie lekcji. Deklaracje taką złożyła znaczna liczba respondentów (81,20%). Uzyskane wyniki należy rozumieć jako posiadanie przez nauczycieli świadomości istnienia procesu, w którym jako nadawcy przekazują informację odbiorcy – uczniowi, nie tylko poprzez przekaz werbalny, ale i niewerbalny. Należy bowiem wziąć pod uwagę sugestie teoretyków zajmujących się tym rodzajem komunikowania, którzy podkreślają, że wysyłane sygnały niewerbalne mogą być kontrolowane przez nadawcę i świadomie wykorzystywane przez niego tylko w pewnym stopniu. Nigdy bowiem, nawet po długotrwałym uczestniczeniu w treningach mowy ciała, człowiek nie będzie w stanie całkowicie zapanować nad swoimi minami, gestami czy przyjmowanymi pozami ciała. Dlatego też należy mieć świadomość, że otrzymany wynik ma podstawy subiektywnych ocen i opinii respondentów. Jak potwierdza E. Babad¹⁸, zdumiewające jest to, że większość nauczycieli jest przekonana o własnych umiejętnościach kontrolowania zachowań niewerbalnych i ukrywania tego, co chcą ukryć, a jednocześnie wierzą, że nikt inny nie potrafi czynić tego w stosunku do nich. Uczeń potrafi jednak wychwycić subtelne sygnały niewerbalne niosące ze sobą przekaz, który nauczyciel uważa za skutecznie maskowany.

Uogólniając otrzymane wyniki, niewerbalna komunikacja nauczyciela ma, zdaniem uczniów, przede wszystkim pozytywne oddziaływanie na nich. Szczegółowa

¹⁸ Cyt. za: M. L. Knapp, J. A. Hall, *Komunikacja niewerbalna*, s. 56.

analiza wypowiedzi uczniów wskazuje, że to – w jaki sposób mowa ciała nauczyciela oddziałuje na nich – zależy nie tylko od kontekstu sytuacyjnego, w których ona występuje, ale również od charakterystycznych zachowań asertywnych, agresywnych lub biernych opisywanego przez uczniów nauczyciela. Okazuje się, że niewerbalne zachowania asertywne nauczycieli wywołują u uczniów w bardzo dużym procencie pozytywne reakcje, także niewerbalne zachowania bierno nauczycieli powodują, choć w mniejszym stopniu, przychylne nastawienia ze strony uczniów, mimo iż ubogość mowy ciała nauczyciela odbierana jest przez uczniów jako oznaka bezbarwności, rezerwy, a nawet niepokoju lub fałszu. Wyraźnie jednak uwidacznia się negatywne oddziaływanie komunikacji niewerbalnej w przypadku nauczycieli o agresywnym zachowaniu niewerbalnym.

W opinii nauczycieli oddziaływanie prezentowanej przez nich komunikacji niewerbalnej wpływa w pierwszej kolejności na samopoczucie uczniów oraz atmosferę panującą podczas lekcji. Takiego samego zdania są uczniowie, przy czym mowa ciała nauczyciela ma większe znaczenie w tym zakresie dla uczniów opisujących nauczycieli zachowujących się przeważnie agresywnie, nieco mniejsze dla uczniów wypowiadających się na temat nauczycieli biernych, a najmniejsze dla uczniów charakteryzujących asertywne zachowania niewerbalne nauczycieli. Powodem takiego stanu rzeczy przypuszczalnie jest zwracanie przez uczniów szczególnej uwagi na te zachowania niewerbalne nauczyciela, które pojawiają się w sytuacjach, w których uczeń czuje się pokrzywdzony.

W drugiej kolejności, jak stwierdzają nauczyciele, oddziaływanie ich mowy ciała ma znaczenie dla sposobu zachowywania się uczniów wobec nich. Nie potwierdzają tego sami uczniowie, którzy uważają, iż na drugim miejscu oddziaływanie komunikacji niewerbalnej nauczycieli ma znaczenie dla efektywności ich pracy lekcyjnej. W tym największy wpływ deklarowany jest przez uczniów mających zajęcia z nauczycielami zachowującymi się agresywnie, następnie mniejsze znaczenie przekazów niewerbalnych dla większego zaangażowania w czynności lekcyjne zauważane jest przez uczniów współpracujących z nauczycielami asertywnym. Najmniejsze znaczenie, zdaniem młodzieży, na ten obszar oddziaływania ma komunikacja niewerbalna nauczycieli biernych. Ponownie na pierwszym miejscu bardziej dostrzegane i odbierane są przez uczniów agresywne zachowania nauczycieli. Zdaniem uczniów, to właśnie komunikaty niewerbalne tych nauczycieli bardziej ich mobilizują do pracy podczas lekcji, niż przyjazne niewerbalne zachowania asertywne uczących. Najuboższa komunikacja niewerbalna nauczycieli biernych, jak należało domniemywać, ma najmniejsze oddziaływanie na efektywną pracę młodzieży w trakcie lekcji. Należałoby więc zadać pytanie: czy to właśnie pozytywne, przyjazne komunikaty niewerbalne nauczyciela, typu: uniesienie kciuka w górę w geście uznania, uśmiech, czy też przyjazne położenie dłoni na ramieniu ucznia, nie powinny w pierwszym rzędzie zachęcać i mobilizować uczniów do aktywnej współpracy w trakcie lekcji?

W trzeciej kolejności nauczyciele umieścili znaczenie oddziaływania komunikacji niewerbalnej na efekty pracy lekcyjnej uczniów. Jednak szczegółowa analiza

wypowiedzi uczniów na szereg pytań dotyczących tego zagadnienia wykazała, iż na ostatnim miejscu postrzegają oni, odwrotnie od nauczycieli, znaczenie oddziaływania mowy ciała na prezentowane przez nich zachowania wobec wychowawców. W tym przypadku na większy wpływ wskazują uczniowie opisujący niewerbalne zachowania agresywne nauczycieli. następnie prawie równorzędne oddziaływanie sygnałów niewerbalnych nauczycieli – określają uczniowie charakteryzujący asertywne i bierne zachowania niewerbalne nauczycieli.

Jak wcześniej już wspomniano, w zależności od sytuacji i okoliczności występowania, elementy komunikacji niewerbalnej nauczyciela wywołują u uczniów różne reakcje. Respondenci wyróżnili 65 najbardziej charakterystycznych sposobności w procesie edukacyjnym, podczas których wysyłane przez nauczyciela przekazy niewerbalne szczególnie zwracają ich uwagę. Dla potrzeb dalszej analizy zostały one sklasyfikowane w grupy. I tak, niewerbalne komunikaty nauczyciela pozytywnie oddziałują na uczniów w następujących grupach sytuacji:

- warunkujących przyjazną i twórczą atmosferę panującą podczas lekcji,
- uzyskiwania przez uczniów satysfakcjonujących wyników w nauce,
- charakterystycznych dla realizowania celów dydaktycznych podczas lekcji.

Niewerbalne komunikaty nauczycieli negatywnie oddziałują na uczniów w następujących grupach sytuacji:

- wskazujących na nieefektywną pracę uczniów w trakcie lekcji,
- dyscyplinowania uczniów zachowujących się naganie w czasie lekcji,
- kontrolowania wyników nauki uczniów i oceniania,
- warunkujących istnienie nieprzychylnej i niezyczliwej atmosfery podczas zajęć prowadzonych przez nauczyciela.

Sposób oddziaływania ogólnie pojmowanej komunikacji niewerbalnej w różnych sytuacjach lekcyjnych spowodowany jest pojawianiem się sygnałów niewerbalnych wywołujących określone reakcje. W związku z tym, sygnały niewerbalne nauczyciela, wywołujące zdaniem uczniów przede wszystkim negatywne odczucia, to w kolejności:

- groźny wyraz twarzy,
- zaprzeczające ruchy głową,
- bezpośrednio, napastliwe spoglądanie w oczy,
- pukanie palcami lub przedmiotami (długopisem, kluczem, liniałem, dziennikiem itp.) w blat biurka,
- rzucanie zimnych spojrzeń w stronę ucznia,
- bliskie stanie przy uczniu,
- surowa powaga nauczyciela,
- marszczenie czoła i brwi,
- spojrzenie groźne spod czoła,
- pokazywanie palcem wskazującym,
- zaprzeczające ruchy głową,
- wzruszanie ramionami.

- opieranie dłoni na biodrach,
- skrzyżowanie, założenie rąk na klatce piersiowej,
- zaciśnięcie warg,
- mrużenie oczu,
- brak kontaktu wzrokowego,
- nerwowe tiki twarzy,
- nerwowe pocieranie rąk.

Elementy komunikacji niewerbalnej, którymi posługują się nauczyciele pozytywnie oddziałując na uczniów podczas lekcji, to:

- częste życzliwe uśmiechy,
- potwierdzające ruchy głową,
- żywa gestykulacja,
- poklepywanie po ramieniu.

Wśród listy elementów komunikacji niewerbalnej nauczyciela, na które rzadziej wskazywali uczniowie, znalazły się takie, których jednoznaczne oddziaływanie jest trudne do określenia, a są to również często obojętnie przyjmowane przekazy, takie jak:

- podpieranie się rękoma o blat stołu,
- chowanie rąk do kieszeni,
- podnoszenie ze zdziwieniem brwi,
- dłonie połączone za plecami,
- łokcie oparte podczas siedzenia o poręcz krzesła,
- bawienie się włosami, biżuterią, długopisem, kluczem itp.

Otrzymane wyniki badań z pewnością nie rozstrzygają wątpliwości i problemów związanych z wpływem wielu czynników na prezentowaną przez nauczycieli komunikację niewerbalną w czasie lekcji. Nie pozwalają jednak na bagatelizowanie znaczenia mowy ciała nauczyciela w ramach nabywania ogólnie pojmowanych umiejętności porozumiewania się. Stąd tak wielka i nagląca potrzeba doskonalenia umiejętności niewerbalnego komunikowania przyszłych nauczycieli w celu pełnego spełnienia przez nich jednego z podstawowych standardów przygotowania zawodowego – kompetencji komunikacyjnej. Włączenie wiadomości i umiejętności, związanych z szeroko pojmowaną komunikacją międzyludzką do procesu kształcenia, wymaga przystosowania programów oraz odpowiedniego przygotowania kadry nauczycielskiej. Nauczyciele muszą być również przygotowani do tego, aby pomagać uczniom w opanowaniu umiejętności obcowania z innymi ludźmi, świadomego i bezkonfliktowego komunikowania się z nimi, i to zarówno werbalnie jak i niewerbalnie, w funkcjonujących strukturach demokratycznych. Jest to istotne wobec narastającej agresji i braku zrozumienia.

COMMUNICATIVE COMPETENCES OF A CONTEMPORARY TEACHER – THE SIGNIFICANCE OF NON-VERBAL COMMUNICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Summary

Education is an organized and permanent communication aimed at learning. Since the process of education in itself is a process of communication, it is clear that besides intellectual disposition and personality, the communication skills of a teacher play a crucial role. The efficiency of the communication process, irrespective of its level and manner, depends not only on verbal but also nonverbal communication. According to the research findings, nonverbal communication of a teacher is perceived by students and depending on a situation, it has mainly a positive or negative impact on them during a lesson. It influences the atmosphere of a lesson the teacher creates as well as pupils' work in class. Nonverbal communication affects pupils' behaviour towards the teacher as well as their attitude to the subject taught by this teacher. According to what pupils say, it is the teacher's facial expression they notice first; gestures come second. The third thing pupils notice is eye contact, the poses the teacher assumes and his/her posture. Among the nonverbal messages sent, the least attention is paid by pupils to the space and distance separating them from the teacher. Thus, in the light of the research findings, the need to train nonverbal skills as an integral part of the required communication abilities looms into view. The teacher should be prepared to support the pupil in his/ her endeavours to master this difficult art of conscious and peaceful communication in the contemporary world.